

VARBAN TODOROV

A Balkán etnikai, vallási problémái és Bulgária helye

A nemzeti államok megjelenése és kapcsolataik egymással

A 19. században és a 20. század elején a balkáni nemzeti államok az albánok, bolgárok, görögök, románok és szerbek állandó felszabadító harcaitól kísérve jönnek létre. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, meg kell említenünk néhány olyan általános szempontot, melyek szerepet játszanak a Balkán nemzeti öntudatra ébredésében és államiságának kiépítésében.

A 18. századig minden felszabadítási kísérlet a Balkánon az európai államok és Oroszország Oszmán Birodalom elleni hadműveleteihez kapcsolódik. A 18. század végétől és a 19. században ezek a kísérletek fokozatosan a balkáni népek önálló, előkészített fegyveres akcióivá nőnek, a külső tényezőt is beszámítva, bár ez már nem játszik meghatározó szerepet. Ennek ellenére egyetlen balkáni népnek sem sikerül önállóan kivívnia szabadságát, még ott sem, ahol hosszan tartó felkelések vannak.

A balkáni népek függetlenségének kivívása elsősorban Oroszország Oszmán Birodalom elleni következetes és sikeres háborúinak köszönhető. Ekkor alakult ki az az Oroszország-kép is, mely szerint ő a balkáni pravoszláv népek felszabadítója, amellyel szembehelyezkedik a többi európai nagyhatalom. Az európai hatalmak területekhez is jutnak a félszigeten az ottani népek rovására. Az Osztrák-Magyar Monarchia tartósan berendezkedik a Balkánon, miután anektálja Bosznia-Hercegovinát, amit balkáni birtokaihoz csatol. Nagy-Britannia is kap területeket - a Jón-tengeri szigeteket és Ciprust. Később pedig Olaszország okkupálja a Dodekaneszost.

Oroszország célja nem területszerzés a Balkánon, hanem szabad átjárás a török szorosokon és Konstantinápoly ellenőrzése. E törekvésében kétszer megállásra kényszerült - először a krími háborúban (1853-1856) és másodsor az első világháború idején, amikor már majdnem megkapta a szorosokat, a bolsevik forradalom azonban elsöpört minden megkötött egyezményt. Később Szovjet-Oroszország segítséget nyújt Kemal Atatürknek forradalmi átalakításaihoz és ahhoz, hogy Törökország a mohamedán világ első világi államává váljon.

A 20. század elejétől a balkáni államok története az európai modellt követi: az idegen uralom alatt álló területek és lakosság felszabadítását célzó szövetségek és háborúk, illetve a nemzeti államokhoz való csatolásuk. A Bulgária, Görögország és Szerbia közötti Balkán-szövetség megszünteti az oszmán uralmat a Balkán-félszigeten, Kelet-Trákia egy részének kivételével, ahonnan néhány százezer bolgár, majd görög lakost üldöztek el. Az ezt követő háborúban, amelyet maguk a balkáni államok vívtak egymással, megtörtént a területek újrafelosztása, melynek eredménye a lakosság újabb áttelepítése, elsősorban bolgárokat telepítettek át Macedóniából és Égei-Trákiából. Ily módon a 20. század második feléig létrejönnek és kölcsönösen hatnak egymásra a balkáni államok: Görögország, Románia, Bulgária, Albánia, Törökország és Jugoszlávia (kezdetben mint Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a második világháború után pedig mint Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság).

A szövetségesek győzelme a második világháborúban és az erőteljes antifasiszta ellenállás a balkáni országok többségében a fasiszta beállítottságú és a monarchikus

rendszerek (például Ahmed Zogu - Albániában, Sándor király - Jugoszláviában, Károly király - Romániában, Borisz cár - Bulgáriában, valamint Metaxas tábornok rezsimje - Görögországban) bukásához vezet. Négy balkáni államban a kommunista pártok kerülnek hatalomra, ám komoly eltérések mutatkoznak az általuk folytatott bel- és külpolitikában. Közülük csupán Jugoszláviának sikerült nagymértékben elzárkóznia a totalitárius állam sztálini modelljétől, ezért az USA-tól és Nyugat-Európától gazdasági, politikai és erkölcsi támogatást kap.

Ami Bulgáriát illeti, Görögországnál és Szerbiánál később szabadul fel az oszmán uralom alól. De ő is a többiek történelmi sorsát követi: területének és lakosságának jelentős része az ország határain kívül reked. A Bolgár Fejedelemségnek Kelet-Ruméliával történő 1885. évi egyesítésével - Kelet-Rumélia a szultán fennhatósága alatt maradt autonóm terület - Bulgária a Balkán legnagyobb keresztény államává válik. Ez a körülmény a szomszédos országokból a legváratlanabb reakciót váltja ki: Bulgáriát nem Törökország - a legérintettebb az egyesülésben - támadja meg, hanem Szerbia. Az eredmény - a két ország közti kapcsolatok megromlása és kölcsönös bizalmatlanság, ami a mai napig is tart.

A Balkán megoldatlan területi problémái és a balkáni államok Macedóniáért folytatott egymás elleni harca meghatározzák Bulgária közeledését Németországhoz és Törökországhoz az első világháború idején. A Németországhoz való végleges csatlakozás Bulgáriát a második világháborúban is a háromhatalmi egyezmény oldalára állítja, és a szomszédos államokban okkupátorrá teszi.

A második világháború után Bulgária lemond a revánspolitikáról, és elfogadja a Balkán nemzeti határait, ezen belül a Jugoszláv föderáció belső tagolódását is. Ellenben elveti a macedonizmus bolgárellenességét, és szembehelyezkedik a bolgár történelem meghamisításával. 1989-ig Bulgária a szomszédos államokhoz való aktív közeledés politikáját folytatja, jelentős sikereket érve el Görögország, Románia és Törökország (az 1984-1989-es időszakot leszámítva) esetében. A viszonyok kieleződését Jugoszláviával elkerülte, Albániával pedig mérsékelt kapcsolatot tart fenn.

A Balkán etnikai és vallási problémái

A Balkán-félsziget Európa egyik olyan érintkezési zónája, ahol két nagy vallás - a kereszténység és az iszlám - él együtt. Ráadásul az iszlám követői között nemcsak a hagyományos török lakosság, hanem a helyi balkáni népesség egy része is - albánok, bolgárok, szerbek - megtalálható, akik a történelmi fejlődés során e vallást sajátjuknak fogadták el.

Az oszmán hódítók a Balkán-félsziget különböző területein a helyi lakosság erőszakos és „önkéntes” iszlamizálásához folyamodnak. Sokáig a valláscsere a maradék keresztény lakosság a nemzetiségről való lemondásként értékeli, anélkül, hogy ez feltétlenül vallási fanatizmust jelentene. Ezért ők is a más hitűeket „törököknek” nevezik. Ez az eljárás fordítva is érvényes, mint például a keresztény gagauzok (török eredetűek) esetében, akiket még nem is olyan régen a bolgárokhoz vagy a görögökhöz soroltak.

Így a Balkánon két tényező keveredik - nemzetiség és vallás, az etnikai és a vallási jelleg. Azon népcsoportok számára, amelyek kisebbségként egy másik államban maradtak, e keveredés következményei tragikusak a múltban csakúgy, mint napjainkban.

A múltban, de számos esetben máig is, az etnikai és vallási kisebbségekkel szembeni belpolitikát, kivétel nélkül minden balkáni országban, az asszimiláció (önkéntes és kényszer-) általános tendenciája és/vagy a kitelepítés jellemzi. Nem alkalmazzák szelektíven, csak a muzulmánokkal szemben. Ma Törökországban például, a különböző okokból odavándorolt muzulmánok - albánok, bosnyákok, bolgárok, szerbek, horvátok - teljes eltörökösítése folyik. Őket a török nemzethez sorolják, ez abban is megnyilvánul, hogy nem tarthatják meg nem török eredetű családnevüket. A kemény intézkedésekkel megvalósított asszimilációnak alávetették a szomszédos népek kisebbségeit is, amelyek egy adott ország területén maradtak. Ugyanakkor ezt az asszimilációt gyakran kényszer-kitelepítések kísérik. Az újonnan felszabadult balkáni államok ilyen politikát folytattak a bolgárok, görögök, szerbek, vlachok, albánok, törökök stb. ellen. Az asszimiláció eróziós hatása csupán ott érvényesül nagyon lassan, ahol az etnikai és vallási kisebbségek eléggé kompaktak, és ilyenek is tudnak maradni. Ez a helyzet a muzulmán és a török lakossággal Bulgáriában, ahol még a nevek erőszakos megváltoztatása sem hozta meg a kívánt hatást. Hasonló a kurdok esete Törökországban, akik a mai napig is kegyetlen elnyomásnak vannak kitéve, továbbá ilyen a bolgároké jugoszláv Macedóniában, ahol Bulgáriától való elszakításuk átfogó taktikáját hajtották végre, önálló államiság és nemzet bevezetésével. Ilyen az albán kisebbség esete is Koszovóban és Macedóniában, amely probléma egyre inkább előtérbe kerül. Nagyrészt ilyen Bosznia esete is, ahol az etnikai és a vallási jegyek összekeveredése a muzulmán nemzet és állam nemzetközi elismeréséhez vezetett, holott csak 40 százalék a muzulmán lakosság aránya.

Sajnos az európai és világszervezetek nemcsak folytatják ezt a bűnös gyakorlatot, hanem el is mélyítik. Az ET, amely elvileg minden akadály elhárításának, sőt Nyugat-Európa határai fokozatos eltörlésének politikáját folytatja, mintha ennek éppen az ellenkezőjét tenné a Balkánon. Ahelyett, hogy elősegítenék a társadalmak feloldódását és az együttélést, Európa és az USA megpróbálták az államiság elvét érvényesíteni, még kis, zárt kisebbségek esetében is, ezzel megteremtették az ellentétek elmélyülésének, sőt, a balkáni államok teljes destabilizációjának lehetőségét is. Az állam vallási alapon történő intézményesítése a Balkánon, etnikai és vallási kisebbségek jelenléte esetén minden egyes balkáni országban, a széthúzás és az ütközés egyik tényezőjévé válik a balkáni államok és népek között, precedenst és újabb konfliktusok előfeltételeit teremtve meg.

Az az áttörés, amit a muzulmán állam megalakulása a Balkánon jelent, fertőzővé válhat. Anélkül, hogy a fundamentalista szakaszba ment volna át, az iszlám kérdés még mindig napirenden van a Balkánon. Fellángolhat mind Albánia, mind Törökország felől, azaz ott, ahol a nemzeti célok és feladatok a legkönnyebben ölthetnek vallási köntöst.

Senki sem vitatja Törökország stratégiai szerepét a Földközi-tenger keleti részén, a Közel- és Közép-Keleten. Ám Törökország tudatos európai jelenlétre törekszik azért, hogy az Európába kerülésre aspirálhasson. Törökország aligha hagyja ki annak lehetőségét, hogy Délkelet-Európában a muzulmánok és a balkáni muzulmán államok pártfogójának aktív szerepét játssza. Ennek már bizonyítékát adta, amikor Délkelet-Európa egyetlen államként katonákat küldött Boszniába, igaz, „kék sisakosok” formájában.

Nem olyan régen Albánia még világi államnak számított, ahol a vallás muzulmán, pravoszláv és katolikus - nem játszott szerepet a társadalmi életben. Ám, hogy ellenálljon közvetlen szomszédainak, Albánia ma nyíltan Törökország felé fordul, a vallási

közelséget, az iszlámot kihasználva. Nem véletlen, hogy az Iszlám Konferencia szervezetének tagja lett.

Vallási alapon történő mozgolódás megfigyelhető Bulgária és Görögország muzulmán kisebbségei között is. Bulgáriában ezen az alapon tevékenykednek a muzulmán lakosság (pomákok és törökök) körében, elsősorban a Rodope-hegységben, és kisebb mértékben az ország belsejében. Nem véletlen, hogy az utóbbi időben Bulgária bizonyos köreiben azt a tételt hangoztatják, hogy a rodopei pomákok önálló etnoszt alkotnak, saját vonásokkal, nyelvvel és kultúrával.

Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni a görögországi pomákok esetét. Az 1950-es évek politikai konjunktúrája miatt a Rodope déli részén, ma Görögországban élő bolgár mohamedánokat vallásuk alapján törököknek nyilvánították. Az ez irányú propaganda 3 évtized alatt valóban eltörökösödésükhöz vezetett, annak ellenére, hogy többségük megőrizte a bolgár nyelvet. Ma - Görögország és Törökország viszonyát figyelembe véve - egyes görög körök a történeteket hibának ismerik el, s keresik a lehetőséget annak kijavítására. Azonban politikai rövidlátás miatt ismét az az abszurd megoldás születik, hogy e népeiséget saját nyelvvel rendelkező, önálló etnosznak nyilvánítják.

Aligha maradnak az iszlám propaganda hatósugarán kívül a muzulmánok Macedóniában - albánok, törökök, pomákok. Éppen ebből származnak bizonyos félelmek a Balkán egyes társadalmi köreiben, egy a Boszporusztól az Adriai-tengerig terjedő muzulmán tengely esetleges kialakulását illetően.

Jelenleg az etnikai és vallási kisebbségek problémáit a volt Jugoszláviában különös érdeklődéssel figyeli a világ nyilvánossága. Csupán annyit jegyeznénk meg, hogy mindegyiknek megvan a saját előtörténete, amit nem lehet mellőzni a megoldásuk keresésekor. Ugyanakkor mindegyikük esetében, kisebb vagy nagyobb mértékben, összefonódik az etnikai és a vallási tényező, ami még jobban megnehezíti a kölcsönösen kielégítő megoldás meglegését. Most csak azokkal a kisebbségi kérdésekkel foglalkozunk, amelyek vagy nem kapnak kellő nyilvánosságot, vagy más, a volt Jugoszláviával szomszédos államokat is érintenek.

Az albán kérdés kétségkívül különös helyet foglal el a Balkán további fejlődésében. Néhány olyan kölcsönösen összefonódó aspektust tartalmaz, amelyek közvetlenül vagy közvetve érintik a balkáni államok többségét.

Koszovóban közel két millió albán, a lakosság abszolút többsége, szenved a szerb hadsereg általi ostromállapottól, miután megfosztották kevés autonóm jogaitól is. Tagadható-e az albánok etnikai elkülönülésének joga Koszovóban, miután a szerbek Horvátország területén létrehozták a Krajainai Köztársaságot, és miután Bosznia-Hercegovinában a muzulmánoknak, horvátoknak és szerbeknek megadatott az a jog, hogy föderációt és konföderációt hozzanak létre? Az arányokat figyelembe véve, az utóbbiak jóval kevesebben vannak az albánoknál. Ráadásul létezik albán állam, amely nem maradhat közömbös e népeiséggel szemben. Másrészt nem kevés albán származású török polgár van, így Törökországnak fontos az ottani vallási testvérek helyzete.

A helyzet Koszovóban drámai, mivel mindkét népeiség - szerbek és albánok - kész arra, hogy a szent történelmi múltat mindenáron megvédje. Kétségtelen, hogy a megoldás belülről is jöhet, provokáció - mindegy, melyik fél részéről - vagy véletlen összetűzés eredményeként. De vajon egy fegyveres konfliktus Koszovóban a szerbek és az albánok között (ami az utóbbiakra nézve végzetes lehet) Koszovón belül marad-e? Közömbösek maradnak-e az albánok Macedóniában, akiknek egy része az utóbbi

években telepedett át éppen Koszovóból? És fordítva, Macedónia keresztény lakossága, az ország vezetésével az élén, nem áll-e a szerbek oldalára az „általános albán veszély”-re való tekintettel? A koszovóiak számára pedig természetes Albánia segítsége, hisz előtte áll a feladat, hogy egyesítse lakosságát.

A legvalószínűbb, hogy Koszovóban mindkét fél kivárja azt a nemzetközi helyzetet, amikor lehetővé válik számukra, hogy - legalább kezdetben - nemzetközi erkölcsi és anyagi támogatásra számíthassanak. Megvan a lehetősége annak is, hogy a koszovói albánok és szerbek kompromisszumra jussanak. Tárgyalások és kölcsönös engedmények eredményeként elérhető lenne Koszovó békés felosztása szerb és albán részre, utóbbi esetében visszaállítva az autonóm terület státusát és hagyva, ha önállóan úgy dönt, hogy a jövőben valamilyen formában Albániához csatlakozzék. Ily módon az albán probléma egyik aspektusa megszűnne, amely egyébként beláthatatlan következményeket vonna maga után.

E kérdés másik oldala - az albánok Macedóniában. Ez az aspektus megszünteti a múltban kialakult „macedónkérdés” elnevezést. Mivel az albánok nem kívánják összeszámlálásukat, illetve a hol Macedóniába, hol Koszovóba átmenő albánok számának pontos ismerete hiányában a nemzetközi közvélemény a mai napig sem tudja a Macedóniában élő albán kisebbség pontos arányát megállapítani, ami a különböző mutatók szerint 25 és 40 százalék között változik. Ez a bizonytalanság azonban éppen azzal a tendenciával áll összefüggésben, hogy Macedóniában állandóan nyitott maradjon az albánkérdés, hogy aztán a jövőben meghatározott körülmények között, a legnagyobb előnyöket szerezhessék maguknak belőle.

Macedónia fejlődésében körvonalazódik néhány perspektíva az ottani albán lakossággal kapcsolatban. Az ország hosszú, békés fejlődése és az albán népesség jelentős demográfiai megnövekedése esetén a tendencia a következő: etnikai és vallási kisebbségből többséggé válhat. Ez azt jelenti, hogy az albán muzulmánok egy napon demokratikus úton, választásokkal a Macedón Köztársaság vezetőivé válnak. Így a Balkánon és Európában gyakorlatilag megjelenik a második albán és muzulmán állam, amely, s ez nem zárható ki, bizonyos körülmények között Albániával kíván majd egyesülni. Megbékélnék-e ezzel, és hogyan reagálnak a macedóniai keresztények, függetlenül attól, ki hogyan nevezi és határozza meg őket - macedónok, szerbek, bolgárok, görögök. Vajon nem leszünk-e tanúi újabb etnikai és vallási harcoknak, tisztogatásoknak és kitelepítéseknek?

A másik távlat az, hogy azok, akik ma irányítják a Macedón Köztársaságot, semmiképp sem engedik az események ilyen alakulását. A legkevesebb, hogy minden eszközzel (demokratikus vagy más módszerekkel) megpróbálják ezt megakadályozni. E tekintetben, jelenleg és a közeljövőben, természetes szövetségese lehet Szerbia, a megoldatlan szerb-albán kérdés miatt Koszovóban. Nem lenne csoda, ha a Macedón Köztársaság a közeljövőben ismét szorosabb gazdasági és politikai elkötelezettségre törekedne az új Jugoszláviával, sőt, ha a konföderálás valamilyen formájában hozzácsatlakozna, természetesen egyenlőbb alapon. Ebben az esetben a macedóniai albánoknak sokkal nehezebb lenne több jogot követelni. Ilyen változattal szemlátomást Szerbia is számol. Nem véletlenül nem siet lépéseket tenni sem Macedónia elismerését illetően, sem a két köztársaság szétválásából keletkezett problémák megoldására. Így aztán visszaállna az az állapot, ami közel 50 éven keresztül fennállt, és amit a szomszédos balkáni államok nagyrészt már természetesnek fogadtak el.

A harmadik lehetőség az ország számára akkor adódik, ha Macedónia keresztény vezetése nem törekszik szorosabb kapcsolatra egyik szomszédjával sem, ugyanakkor kemény kurzust folytat az albánok több jogot célzó mindenféle követelésének megküszítésére. Ilyen tendencia a macedóniai albán lakosság mind nagyobb önszerveződésére és egyre szélesebb kulturális jogok követelésére már megfigyelhető. Ám meddig és milyen eszközökkel tudnának a macedón vezetők ellenállni, és hogyan tudják megakadályozni e más vallású és nyelvű lakosság természetes igényeinek kiszélesedését? A tiltás és a kemény vonal végeredményben a probléma még nagyobb elmélyüléséhez vezet. A politikai párbeszédre való lemondás vagy a kölcsönös engedmények elkerülése mindenképpen a nyolcvanas évek elején történt koszovói események megismétlődéséhez vezethetnek, amikor is a fegyveres összetűzések, még jobban fokozták a feszültséget, de megnövelték az albánok követeléseit is. Természetes és logikus, hogy az első követelések - az anyanyelv oktatása, az albán iskolák és egyetemek megnyitása - fokozatosan az albán kisebbség hivatalos elismeréséért folytatott harccá nőhet Macedóniában, mégpedig először a kulturális, majd a politikai autonómiát érintő elkerülhetetlen követelésekkel. Vajon ebből nem következik-e Macedónia két részre osztása - albán (muzulmán) és keresztény részre? Van-e esélye annak, hogy a keresztény rész fönmaradjon mint önálló állam - útközéppont Görögország, Szerbia és Bulgária között? Hasonlóképp nem tudni, hogyan reagálna Szerbia, Görögország és Bulgária, melyeknek egyes társadalmi körei még mindig nem tették magukat túl az úgynevezett „macedón szindrómán”. Nem élednek-e újjá a már megoldottnak és elfelejtettnek vélt régi ellentétek? Távoll tudnak-e maradni és meddig az érdekek, összeütközések eme örvényétől, amely könnyen hadműveletké válhat?

Mellékaspektusa az albán kérdésnek az úgynevezett görög kisebbség kérdése Albániában. Itt is, e lakosság számát illetően, teljesen ellentétes vélemények vannak. A görögök szerint ez körülbelül 400000 fő, de láthatólag az etnikai és a vallási jelleg keveredéséről van szó, mivel majdnem ennyi vagy egy kicsit több az egész albániai pravoszláv lakosság. Albánia viszont hivatalosan körülbelül 40-50000 görögöt ismer el. Bizonyos független források szerint megközelítőleg 250000 görög származású lakosról van szó, akiknek egy része már albán öntudattal rendelkezik. A számoktól függetlenül az albániai görög kisebbség hivatalos elismerése és az általa követelt kulturális, nyelvi és vallási jogok a mai napig is negatívan hatnak a kétoldalú görög-albán viszonyra. Annak ellenére, hogy jelenleg ez a kérdés látszólag csak a két balkáni országra vonatkozik, nincs rá semmilyen garancia, hogy a görög fél az albánok esetleges mozgolódása esetén a Balkán-félsziget más részein, nem tűzi-e napirendre nemzetközi szinten az albán kérdést.

Valamikor a Vajdaság, ahol a szerbiai magyar lakosság koncentrálódik, autonóm terület státusával rendelkezett. E státus eltörlése a Vajdaságban nem vezetett feszültséghez, ami ugyanezen okból Koszovóban igen. A több mint félmillió magyar kisebbséghez való viszony továbbra is a viszonylagos civilizáltság jegyét viseli, és nem jelent valós veszélyforrást, nem fenyegeti a kétoldalú magyar-szerb kapcsolatokat. Ez nagyrészt azzal a ténnyel függ össze, hogy a magyarok nem alkotnak többséget az autonóm területen, valamint hogy nem kevés szerb él Magyarországon, akiknek hasonló jogaik vannak, mint a szerbiai magyaroknak. Jelentős érdeme van ebben Magyarországnak, mely a jugoszláv válság minden fázisában megőrizte nyugalmát, nem próbált meg visszaélni szomszédja nehéz helyzetével teljesíthetetlen követeléseket támasztva, hanem megőrizte jószomszédi viszonyát Szerbiával. Nagyon valószínű, hogy

Szerbia a két ország közti jó viszony nevében a jövőben visszaállítja a Vajdaság autonóm területi státusát, vagy legalább megnöveli a nemzetközi előírásoknak megfelelően az ottani magyar kisebbség jogait.

Némileg másképp áll a szerbiai bolgár lakosság kérdése az úgynevezett Nyugati végeken. Annak ellenére, hogy az alkotmány szerint hivatalosan a bolgárok kisebbségi státust élveznek, valódi jogaik azonban távol álltak és még mindig messze vannak a kívánttól. Közel 45 évig Bulgária nem mutatott érdeklődést Szerbiában élő honfitársai iránt, ami a célirányosan folytatott szerb propagandával és a denacionalizálással a bolgár lakosság egy részének elszerbesezéséhez vezetett. Az utóbbi két-három évben a bolgár fél bizonyos aktivizálódása figyelhető meg a Nyugati végeken élő bolgárok sorsával kapcsolatban, sőt van olyan tendencia, hogy ezt a kérdést hivatalosan fel kell vetni a jövőbeni kétoldalú tárgyalásokon. Ugyanakkor az említett időszakban szerb részről is toleránsabb magatartás figyelhető meg a bolgár lakossággal szemben, ami valószínűleg Szerbia jugoszláv válságbeli problémáival függ össze és azzal, hogy nem kívánja az amúgy sem jó viszonyát keleti szomszédjával tovább rontani.

Romániával kapcsolatban két kisebbségi probléma létezik. Az egyik az erdélyi magyar lakossággal kapcsolatos, amely közel 1700000 főt számlál. A romániai kisebbségeknek az alkotmány biztosította jogok ellenére, néhány évvel ezelőttig a kompakt magyar lakossággal szembeni hivatalos viszonyt az asszimilációt célzó szigorú adminisztratív intézkedések bevezetése jellemezte. Ezek az utóbbi 15 évben nyílt megtorlásra és erőszakra változtak. A '80-as évek elején ez a magyar-román viszony feszültté válásához vezetett; és 50000 magyar emigrálását idézte elő Erdélyből Magyarországra. A többpártrendszer kialakulásával, 1990-ben jelentős liberalizálódás következik be a kisebbségi kérdésben. A kisebbségek, köztük a magyarok is, saját pártjaikkal képviseltetik magukat a parlamentben. Másrészt a román nacionalista szervezetek és pártok megerősödése az ország politikai életében annak a potenciális veszélyét jelzi, hogy ismét megnőhet a feszültség a különböző népcsoportok között. Mind a magyar lakosság kompaktsága, mind pedig a tisztán történelmi reminiscenciák miatt, a romániai magyar kisebbség kérdése könnyen a területi önrendelkezés kérdésévé válhat, annak ellenére, hogy Magyarország jelenleg nem mutat hajlandóságot ilyen követelések támogatására.

A másik alapvető kérdés a moldvai. Szemlátomást nem jártak sikerrel azok a hosszú próbálkozások, amelyek a Moldáv SZSZK keretében a romántól különálló, önálló nemzet létrehozására törekedtek. A '90-es évek elején felerősödött a románok egyesülési törekvése, s miután önállóságát kinyilvánította, Moldva hivatalos ábécéjét is megváltoztatta cirillről latin betűsre. Moldva helyzete eléggé komplikált, mivel a 2,5 millió román lakossal együtt él 600000 ukrán és körülbelül 500000 orosz. Felesleges kiemelni, hogy mind Ukrajna, mind pedig Oroszország nagyon élesen reagálna, ha Moldva esetleg Romániához akarna csatlakozni. Éppen a probléma bonyolultsága miatt nem hozta meg a várt eredményt a Moldvában megtartott népszavazás arról, vajon a FÁK-ban maradjon-e vagy sem? Ez persze nem zárja ki, hogy a jövőben Románia és Moldva számára kedvezőbb geopolitikai helyzet esetén - Európában és a világban - egy új népszavazás más eredményt hozzon. Jelenleg Románia még nem kész a kérdés nyílt felvetésére. Jól tudja, hogy először a gazdasági válságból kell kilábalnia, és mielőtt bármilyen kísérletet tenne a megoldásra, nemzetközi támogatást kell szereznie. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy az etnikai problémán kívül a moldáv

kérdésnek, hasonlóan az észak-bukovinaihoz, történelmi-politikai aspektusa is van. Aligha lehet komolyan venni, hogy Németország egyesülésével és Jugoszlávia felbomlásával eljött az ideje a második világháború előtt és után kötött nemzetközi szerződések revíziójának, ami a háború után az európai országok közt kialakult területi status quo megváltoztatását vonná maga után. Így vagy úgy, a moldáv kérdés még nem oldódott meg véglegesen, és csak ezután foglalkoztatja majd a világ közvéleményét.

A Balkán stabilitása szempontjából különösen fontos, hogy a két ellentétesnek tűnő elv közül melyik jut érvényre: a jelenlegi határok sérthetlensége avagy a népek önrendelkezési és egyesülési joga.

Önmagában és abszolút értelemben véve mindkét elv alkalmazása megfelelőnek tűnik bizonyos feltételek esetén, míg más esetben egyformán abszurdnak. Igazságosságról aligha lehet beszélni, ugyanis a Balkán kisebbségi problémái annyira összefonódtak, hogy minden konkrét eset más népekre és államokra nézve, beláthatatlan következmények egész sorát vonhatja maga után.

Példaként említhetjük az albánokat és a szerbeket. Az első elv elfogadása az albánok nyílt mellőzését jelenti. Megbékélnek-e és meddig az albánok Koszovóban, Macedóniában és magában Albániában, miután már létezik a boszniai precedens? Ugyanakkor megbékél-e a szerb lakosság Boszniában és Horvátországban? Vagy pedig diadalmaskodik, még ha késéssel is, a nemzetállam eszméje, amely egyesítené saját, szétszórt lakosságát, amely a történelmi fejlődés során határain kívül rekedt? Ám egy ilyen, az albánoknak kedvező megoldás elkerülhetetlenül maga után vonja a területek megváltoztatásának igényét a többi balkáni országban és Európában is. Valóban meg lehetne fosztani a szerbeket, magyarokat, románokat, törököket ugyanattól az egyesülési jogtól? A jugoszláv válság és a boszniai háború szemléletesen megmutatták az árat, amit az európai államok mai határainak megváltoztatásáért kell fizetni. Íme így kényszeríti az események menete a világ nyilvánosságát a beavatkozásra. De vajon készen áll-e saját stratégiával és erőforrásokkal vállalni a felelősséget a probléma megoldásáért?

Hatalmas szerepe és jelentősége van a jelenlegi európai és világszervezeteknek, amelyek erkölcsileg és anyagilag kell, hogy ösztönözzék az etnikai és vallási problémák békés megoldását, hogy azok ne változzanak fegyveres konfliktusokká. Továbbá figyelmesen meg kellene vizsgálniuk minden konkrét eset sajátosságát, és anélkül eljárni benne, hogy előre meghatároznák, melyiket részesítik előnyben; hogy sietnének ajánlatokkal és tanácsokkal; hogy kész képleteket dolgozzanak ki, és közvetlenül vagy közvetve elkötelezzék magukat egyik vagy másik fél mellett.

Minden durvább beavatkozást, még ha az „általános humán és demokratikus” elveken alapuló egységes álláspont formájában történik is, a konfliktus közvetlen résztvevői esetleg úgy értékelhetnek, mint nem megfelelő beavatkozást, ez pedig éppen az ellenkező hatást érné el.

Az etnikai és vallási kisebbségek és azok jogainak kérdésében az ideális megoldás az egységes kritériumok kidolgozása lenne, de amíg ebben nem jutnak el a konszenzusig, addig nem kellene olyan elveket elfogadni és rákényszeríteni másokra, amelyek egyes esetekben ugyan alkalmazhatók, máskor azonban időzített bombának bizonyulhatnak.

E tekintetben nincs kilátás arra, hogy akár a Baladur-terv a közeljövőben segítsen. Annak ellenére, hogy néhány balkáni állam aláírta és egyezményé vált, inkább csak jókívánság marad, legalábbis a jelenlegi helyzetben, amit aligha lehetne végrehajtani a gyakorlatban. A Balkánon, de Kelet-Európában is, az államhatárok megváltoztatása

nemcsak most, de még hosszú ideig nem vihető végbe másként, mint erőszakkal. Nemzetközi körökben jelenleg az a tendencia, hogy abszolutizálják az etnikai és vallási kisebbségek jogait az autonómiáig, sőt az elszakadásig - ezeket a Balkánon nem fogadják egyértelműen pozitívan. Ez még inkább fokozza a feszültséget a félszigeten, és annak veszélyét, hogy újabb fegyveres konfliktus robbanjon ki a különböző etnikai és vallási közösségek között. Sőt, ebben az esetben bekövetkezhet a balkáni államok háborúba lépése, aminek megjósolhatatlan vége lehet.

A bolgár perspektíva és Bulgária helye

Ismét hangsúlyozni kell, hogy amióta Bulgária nemzeti állam, következetesen amputáltak belőle területeket és lakosságot. Ez elkerülhetetlenül a reváns, a háborús megoldás keresése felé irányítja külpolitikáját a világháborúk közti időszakban. Bulgária önként lép be mindkét világháborúba, de a vesztesek oldalán. A második világháború után Bulgária lemond a Balkán status quójának megváltoztatását célzó politikáról, és jószomszédi kapcsolatokat épít ki a félsziget minden államával.

A Bulgárián kívül élő bolgár kisebbségeket illetően elmondható, hogy az utóbbi 45 évben, egészen 1989-ig, Bulgária nemcsak hivatalosan nem tette fel e kérdést a szomszédainak, hanem bizonyos fokú érdektelenséget mutatott sorsuk iránt. Valamelyest kivételt jelentenek a Macedón SZK-ban élő bolgárok, de ebben az esetben is a viták Szkopje, Belgrád és Szófia között elsősorban történelmi-polemizáló jellegűek a terület és a lakosság múltjának bizonyítására; nem pedig a macedóniai bolgárok kulturális-oktatási jogainak követeléseivel és az erre vonatkozó tárgyalásokkal kapcsolatosak.

Bulgária politikája a területén élő kisebbségekkel szemben nem különösebben tért el szomszédai többségének politikájától. A Balkán konkrét politikai helyzetétől függően és a kétoldalú megállapodásoknak megfelelően, jelenleg minden szomszédjával hol toleránsabb, hol pedig szigorúbb adminisztratív intézkedéseket alkalmaz. A második világháborúig lényegében befejeződött a lakosság cseréje Görögországgal, így Bulgáriában ma jelentéktelen az ott élő görög származásúak száma. A zsidókkal szembeni hagyományos tolerancia ellenére a háború után a bolgár zsidók nagy része önként Izraelbe települ. Ma Bulgáriában körülbelül 5000 zsidó él. Az örmények száma pedig mintegy 15000, és mindig voltak saját kulturális-oktatási szervezeteik és belső életük. Vannak az országban más, létszámukat tekintve jelentéktelen csoportok, mint a tatárok, gagauzok, cserkeszek, vlachok, karakacsánok stb., akik kis létszámuk miatt nem jelentenek komoly problémát. 1992-ben, a legutóbbi népszámláláskor 7700 fő vallotta magát macedónnak.

A fentiekől némileg eltérő a bulgáriai cigányok kérdése. Az utolsó népszámlálás szerint 330000 fő körül élnek az országban, de nagyon valószínű, hogy még ennél is többen. Létszámuk pontos meghatározása azért nehéz, mert egy részük (nem tudni hányan) muzulmán, és töröknek tüntetik fel magukat a kérdőíveken. Megközelítően 200000 a pravoszláv vallású cigányok száma. Maguk közt a cigányok néhány alcsoportra oszlanak, de nem mondható el, hogy lenne egy egységes szervezet, amelyik egyesítené őket. Az utóbbi években megjelent néhány cigány párt és szervezet ellenére sincs olyan tendencia, hogy a közeljövőben valamilyen jelentősebb formációvá váljanak, ami a bulgáriai cigányok hivatalos képviselőjét elláthatná.

A cigányok és a bolgár lakosság közti problémák nem új keletűek, az utóbbi öt évben azonban különösen felerősödtek. Az ország gazdasági válsága és a lakosság szociális biztonságának csökkenése, a tömeges munkanélküliség és az államhatalom érdektelensége, hogy ellenőrizze és segítse a cigányok életét, mindez csupán néhány az okok közül, amiért a bolgárok nagy része a cigányokat okolja az egyre növekvő bűnözés miatt. El kell ismerni, ezekben az állításokban van valami igazság, ugyanis a demokratikus társadalomba és a piacgazdaságba való átmenet mai feltételei közt a bolgár állami szervek egyelőre sikertelenül próbálkoznak az anarchia és a bűnözés hatásos megfékezésével. A bolgár társadalom kisebb csoportjainak néhány nyílt cigányellenes megnyilvánulása ellenére, egészében véve nem állítható a velük szembeni diszkrimináció. A gazdasági válságból való kilábalás a természetes útja a cigányok fokozatos csatlakozásának a bulgáriai lakosság alapvető tömegéhez.

Bulgáriának etnikai és vallási jellegű valós problémája egyedül a területén élő török és muzulmán lakossággal van.

Évtizedeken keresztül a bulgáriai muzulmánok normálisan élnek együtt a lakosság többi részével, erőszakos kitelepítések, üldözések nélkül. Később azonban fokozatosan felerősödnek a szociális, valamint a kulturális különbségek a keresztények és a muzulmánok között. Az utóbbiak nem tudják követni a lakosság többségének gyors felemelkedését. Elkezdődik a kitelepülés folyamata Törökországba, különösen a fiatalabb törököké. Növekszik a feszültség a lakosság egymással állandóan érintkező két csoportja között. 1984-ben megtörténik a bolgár törökök erőszakos névváltoztatása, amit 1989 nyarán a nagy, Törökországba irányuló kitelepedési hullám követ, ami megközelítőleg 330000 embert jelent. Az 1989. novemberi bulgáriai politikai változások után a kitelepedettek közül 1990 elejéig több mint 150000 tér vissza Törökországból. Az utóbbi két évben, egészen napjainkig a bolgár törökök legális és illegális kivándorlása Törökországba, főleg gazdasági okokból történik. Számuk, nem hivatalos adatok szerint, eléri a 160-170000 főt. Szintén nem hivatalos adatok mutatják, hogy jelenleg Bulgáriában körülbelül 650000 török él.

Az 1992. decemberi népszámlálás adatai szerint viszont a Bulgáriában élő törökök száma 800000, a muzulmánoké - körülbelül 1000000 fő. Azaz, az ország lakosságának mintegy 12 százaléka muzulmán. Figyelembe kell venni azt is, hogy a törökök számában már benne van a muzulmán cigányok egy része, csakúgy, mint a mohamedán bolgároké (pomákoké) is, akik a vallási jegyek alapján és az erre irányuló propaganda eredményeként megpróbálják magukat a törökökhöz sorolni. A mohamedán bolgárok, összesen hozzávetőleg 170000 fő, főleg a Rodopéban koncentrálnak, kis részük viszont az ország belsejében él. Az 1989-ben Törökországba települt bolgár törökök megoldatlan státusa miatt, egy részük a megadott számban már szintén benne van.

Bulgária világi állam, az egyház, a vallási intézmények különváltak az államtól. A vallási szekták és az etnikai kisebbségek garantált alkotmányos jogokkal rendelkeznek, amelyek mindenben egyenlővé teszik őket az alapvető népességet alkotó pravoszláv lakossággal. Aktívan részt vesznek az ország társadalmi-politikai életében. A Mozgalom a jogokért és szabadságért (a bolgár törökök fő pártja) török képviselőinek mérsékelt centrista álláspontja lehetővé teszi számukra, hogy tevékeny szerepet játszanak a bolgár parlamentben.

Ma a kormányok a létező kisebbségi csoportok ellen irányuló mindenfajta diszkrimináció elutasításának politikáját követik. Ebben segítségükre van az 1991-ben elfogadott alkotmány. Ennek ellenére egyes politikai áramlatok és társadalmi szervezetek hangulatot keltenek a muzulmán és török lakosság hivatalos elismerésére - kisebbségi státusszal és az autonómia jóváhagyásával. Ugyanakkor erősödik az iszlám propaganda a lakosság körében, s ezen az alapon bizonyos próbálkozások történnek, hogy a rodopei mohamedán bolgárok mint „elfelejtett anyanyelvet” tanulják a törököt; ezenkívül a bolgároktól különálló etnosznak igyekeznek őket feltüntetni. Ez nemcsak magának a bolgár lakosságnak az ellenállását váltja ki, hanem ellenkező hangulatot is szül: a török kisebbség jogainak leszállítását kulturális-életmódbeli megnyilvánulásokra. Határozottan érezhető a bosznia-hercegovinai események hatása, amelyet nem egyformán értelmeznek a különböző közösségek. Ha felerősödik a török kisebbség autonómia-követelése (egyelőre alaptalan), és ha ez Törökország támogatását is elnyeri, a Balkánnak ezen a részén is konfliktusok alakulhatnak ki. Nincs kizárva azonban egy másik lehetőség sem: ideiglenesen csökken a muzulmán nyomás Bulgáriára azért, hogy tartósan a közeledés tengelyéhez - Törökország, Albánia, Makedónia - vonzzák.

Törökország folytatni fogja Bulgáriával szembeni hagyományos politikáját, a török és a muzulmán lakosság pártfogását. Ugyanakkor igyekeznek majd megőrizni régi jó viszonyát Bulgáriával, amennyire ez előfeltétele a bolgár állami intézmények és a közvélemény hasonló viszonyának a nálunk élő törökökhöz. Törökország mindenekelőtt arra törekszik, hogy az EK teljes jogú tagja legyen. Ez részéről megfelelően jó viszonyt feltételez mindegyik balkáni országgal s differenciált bánásmódot Bulgáriával és Görögországgal mint közvetlen szomszédaival. Ugyanakkor megőrizve az iszlám fundamentalizmus fölötti ellenőrzést, folytatni fogja arra irányuló politikáját, hogy a Balkán, a Fekete-tenger mentének és a Közép-Kelet minden török nyelvű népének és etnikai csoportjának, valamint a Balkán muzulmán közösségeinek vonzásközpontjává váljon. A Bulgária és Görögország közti kétoldalú kapcsolatok az utóbbi tizenöt évben sülyedtek a legmélyebb pontra. Nincs komoly esélye annak, hogy ezek a kapcsolatok tovább romoljanak, még a nemzetközi helyzet esetleges kiegyezése esetén sem, mivel a két ország között nincsenek valós területi és etnikai jellegű problémák. A balkáni helyzettől és Bulgária külpolitikai orientációjától függően azonban, ezek a viszonyok meghatározatlan időre befagyaszttva maradhatnak a jelenlegi szinten. Az 1994. decemberi bulgáriai választások után a tendencia a bolgár-görög kapcsolatok fokozatos normalizálódását és magasabb szintre emelkedését mutatja, anélkül, hogy ez a Bulgária és Törökország közti viszonyt rontaná.

Romániával feltehetően megmaradnak a jószomszédi kapcsolatok, amennyiben a nagyromán nacionalizmus egyes, Bulgária ellen irányuló megnyilvánulásai nem öltenek hivatalos jelleget. Bizonyos körülmények között azonban, a moldáv kérdés esetleges kiegyezésével kapcsolatban, nem zárható ki a bolgár-román kapcsolatok feszültté válása.

Noha Macedóniával jelenleg viszonylag jók a kapcsolatok, a jövőben ez nagyrészt a köztársaság belső fejlődésétől és külpolitikai orientációjától függ. Bulgária elsőként ismerte el Macedónia függetlenségét, de a mai napig sem ismeri el a macedón nemzet és nyelv létezését. Ez ma nemcsak megnehezíti a két ország közti kapcsolatokat, hanem komoly oka lehet a jövőbeni nézeteltéréseknek és vitáknak. Ha nem hivatalosan is, Bulgária nem fogadhatja el a macedóniai népszámlálás eredményét sem, melynek adatai csupán egy tucat bolgárt mutatnak ki. Nyilvánvaló, hogy az ottani bolgár kisebbség nem

elfogadásának politikája és a továbbra is folytatódó bolgárellenes hivatalos propaganda Szkopjében, csakúgy, mint azok az erőfeszítések, amelyeket ezen országnak a földrajzi „Macedónia” elnevezéssel történő azonosítására tesznek, nemcsak gátját jelentik a jövőben a kétoldalú kapcsolatok normalizálásának, hanem feszültté is tehetik azokat. Természetesen létezik a kölcsönös kompromisszumok változata is, melyben Bulgária elismerhetné a macedón nemzet és macedón nyelv létezését, de csak jelenlegi határai között, Macedónia pedig megváltoztatná alkotmányának bizonyos részeit, elismerné az ottani bolgár kisebbség létét, és biztosítaná a nekik járó jogokat.

Nagyobb részt azonban, az albán kérdés rendeződése általában és Macedóniában az, ami meghatározza e köztársaság jövőjét és kölcsönös kapcsolatait szomszédaival. E kérdésben kívánatos lenne talán idővel, minden érdekelt balkáni ország részvételével konferenciát összehívni az álláspontok egyeztetésére és az általánosan elfogadható megoldás megtalálására, ami gátat vetne az egyoldalú és ezzel túl veszélyes lépéseknek bármelyikük részéről. A közeljövőben várható az utóbbi néhány évben minimálisra csökkent bolgár-szerb kapcsolatok normalizálódása. Mindkét fél jó szándéka esetén reális a lehetőség a hosszú ideje tartó bizalmatlanság leküzdésére. Az is valószínű azonban, hogy a kapcsolatok Szerbiával továbbra is kényesek maradnak még a jugoszláv válság befejeződése és az új Jugoszlávia elleni embargó feloldása után is. Bolgár részről megjelenik az a tendencia, hogy viszonyát nyugati szomszédjával a hivatalosan elismert ott élő bolgár kisebbség jogainak alakulása határozza meg. Ez még inkább felerősíti majd a hagyományos gyanakvást a két ország között. Nem kis jelentőségűnek bizonyulhat a jövőben a bolgár-szerb viszonyra a Macedónia és Szerbia közötti kapcsolatok fejlődése, amelyek ebben a szakaszban még tisztázatlanok és tudatosan a háttérben vannak. Bulgária nehezen venné tudomásul a két köztársaság esetleges újabb közeledését. Másrészt nem maradhat teljesen közömbös a Szerbia és Macedónia közti viszonyok kiéleződése esetén, ami elkerülhetetlenül a szerb-bolgár kapcsolatok elhidegüléséhez vezet.

Fordította: Kolozsi Lajos

VARBAN TODOROV
THE ETHNIC AND RELIGIOUS PROBLEMS OF THE BALKANS AND
BULGARIA'S PLACE

In his short historical introduction the author points to an important feature of ethnic development in the Balkans, namely that the ethnic and religious characteristics of the groups intermingle and form new identities and groups.

The Bosnian state created on former Yugoslav territory with international cooperation could increase the significance of Muslim groups and Turkey in the Balkans. The possibility of a Muslim axis from the Bosphorus to the Adriatic made up of Pomaks in Greece, Albanians in Macedonia and Kosovo and Bosnian Muslims is a worrisome perspective to many. The paper deals in detail with the situation and perspective of Kosovo and Macedonian Albanians and the problems of minorities in Rumania. The closing chapter of the paper considers the Bulgarian aspects of the Balkan problems and deems as decisive the formulation of Macedonia's politics and its situation.